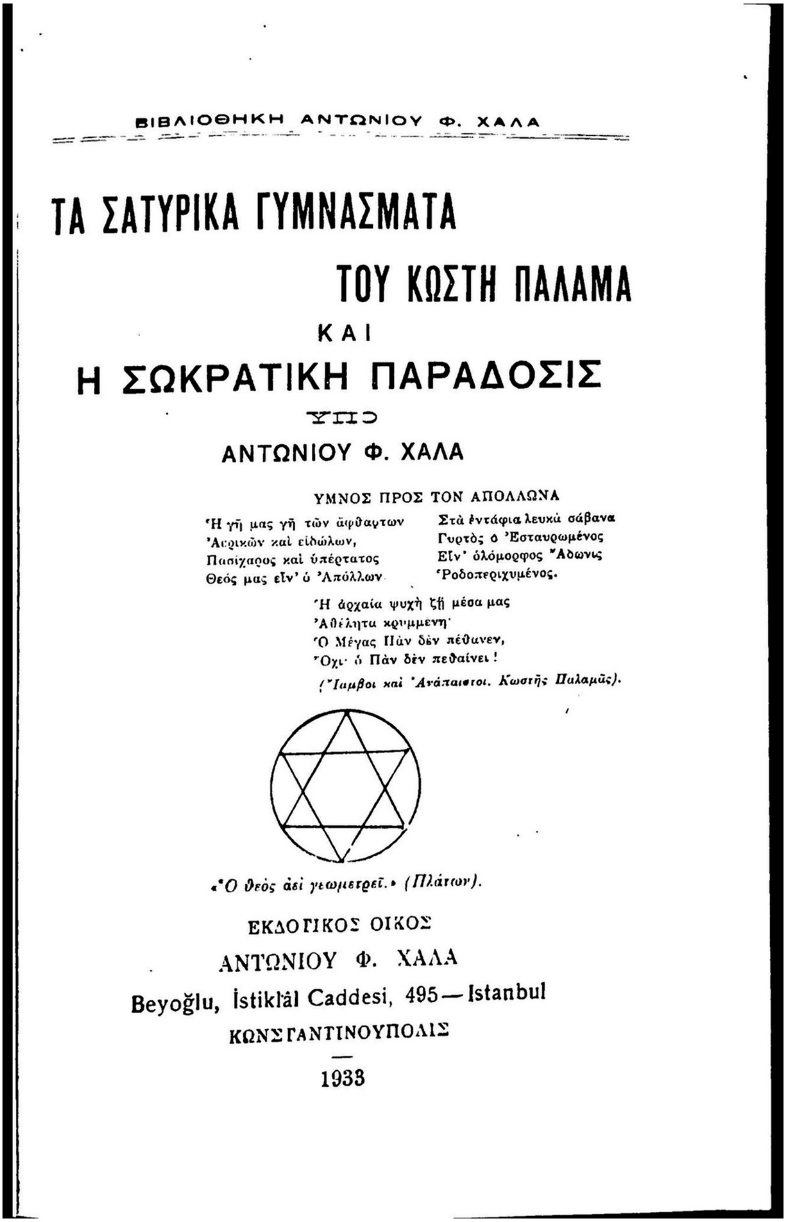

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Φ. ΧΑΛΑ

ΤΑ ΣΑΤΥΡΙΚΑ ΓΥΜΝΑΣΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ
ΚΑΙ
Η ΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

ΥΠΟ
ΑΝΤΩΝΙΟΥ Φ. ΧΑΛΑ

ΥΜΝΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΠΟΛΛΩΝΑ

Ἡ γῆ μας γῆ τῶν ἄφθαρτων
Ἀερικῶν καὶ εἰδώλων,
Πασίχαρος καὶ ὑπέρτατος
Θεός μας εἶν' ὁ Ἀπόλλων

Στὰ ἐντάφια λευκὰ σάβανα
Γυρτὸς ὁ Ἐσταυρωμένος
Εἶν' ὁλόμορφος Ἄδωνις
Ῥοδοπεριχυμένος.

Ἡ ἀρχαία ψυχὴ ζῇ μέσα μας
Ἀθέλητα κρυμμένη·
Ὁ Μέγας Πὰν δὲν πέθανεν,
Ὄχι· ὁ Πὰν δὲν πεθαίνει!

(Ἴαμβοι καὶ Ἀνάπαιστοι. Κωστῆς Παλαμᾶς).

«Ὁ θεὸς ἀεὶ γεωμετρεῖ.» (Πλάτων).

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΑΝΤΩΝΙΟΥ Φ. ΧΑΛΑ
Beyoğlu, İstiklâl Caddesi, 495—Istanbul
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ

1933

Εξώφυλλο Α΄ — «Τα Σατυρικά Γυμνάσματα του Κωστή Παλαμά και η Σωκρατική Παράδοσις» (Αντώνιος Φ. Χάλας, Κωνσταντινούπολις, 1933)

Η ΚΛΕΙΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

ΑΠΟΛΛΩΝ

Ο ΘΕΟΣ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ
ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἀπὸ Ὁμήρου, Ἡσιόδου καὶ Πυθαγόρου 854 π. Χ.
μέχρι Πρόκλου καὶ Ὀλυμπιοδώρου 529 μ. Χ.

«Ἐργάζου καὶ μουσικὴν ποίει.» (Δαιμόνιον Σωκράτους).

«Γιὰ τὴν Ἀλήθεια πάλαιψε καὶ γιὰ τὴν Ἐπιστήμη» (Παλαμᾶς).

Αἱ Τέσσαρες τοῦ Ἀπόλλωνος Δυνάμεις: α') Μουσική.—β') Μαντική.—γ') Ἰατρική.—δ') Τοξική. (Πλάτωνος — Κρατύλος — παρ. 405 Α).

ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ
ΜΑΝΤΕΙΟΝ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

Εξώφυλλο Β΄ — «Η Κλεις της Γνώσεως: Απόλλων»

ΤΑ ΕΞΏΦΥΛΛΑ

ποίημα και σύμβολα

Ο «Ύμνος προς τον Απόλλωνα» που ανοίγει το βιβλίο δεν είναι απλή αφιέρωση αλλά πυκνωμένο πρόγραμμα: σε τρεις μικρές στροφές ο Παλαμάς προλαβαίνει ό,τι ο Χάλας θα υποστηρίξει σε εκατοντάδες σελίδες. Η πρώτη στροφή θέτει τον Απόλλωνα σε ενεστώτα —«Θεός μας εἶν'», όχι «ἦταν»— μεταθέτοντας την αρχαία λατρεία από το μουσείο στο παρόν. Η δεύτερη, η πιο τολμηρή, ταυτίζει τον νεκρό Χριστό του Επιταφίου με τον Άδωνη: «Εἶν' ὁλόμορφος Ἄδωνις». Δεν πρόκειται για βλασφημία ούτε για σύγκρουση πίστεων, αλλά για μια συγκρητιστική ανάγνωση όπου η χριστιανική τελετουργία διαβάζεται ως συνέχεια —ασυνείδητη, όχι σχεδιασμένη— των αρχαίων μυστηρίων της βλάστησης. Η τρίτη στροφή διαψεύδει τον γνωστό μύθο του Πλουτάρχου για τον θάνατο του Μεγάλου Πανός· η επαναλαμβανόμενη άρνηση «Ὄχι· ὁ Πὰν δὲν πεθαίνει!» δίνει στο ποίημα τον τόνο διαμαρτυρίας, όχι απλής διαπίστωσης. Κομβικός είναι ο στίχος «ζῇ μέσα μας, ἀθέλητα κρυμμένη»: η αρχαία ψυχή δεν επιβιώνει επειδή κάποιος τη συντηρεί συνειδητά —σχολή, δάσκαλος, θεσμός δεν υπάρχουν πια— αλλά κείτεται θαμμένη στο υποσυνείδητο του λαού και αναδύεται μόνη της. Είναι η ίδια λογική ρήξης-και-αναγέννησης, όχι αδιάκοπης συνέχειας, πάνω στην οποία στήνεται όλο το επιχείρημα του Χάλα.

Το εξάγραμμο κάτω από το ποίημα, με τη ρήση του Πλάτωνα «Ὁ θεὸς ἀεὶ γεωμετρεῖ», ανήκει στο οπτικό λεξιλόγιο των θεοσοφικών και ερμητικών κύκλων των αρχών του εικοστού αιώνα· σύμβολο συνήθως της αρμονίας πνεύματος και ύλης, εδώ σφραγίζει τον σχεδόν θρησκευτικό τόνο που διαπερνά το κείμενο του Χάλα —τις λέξεις «θαύμα», «ευλογία», το κεφαλαίο «ΠΝΕΥΜΑ». Στο δεύτερο εξώφυλλο η εικόνα γίνεται πιο ρητή: ο Απόλλων στο κέντρο, με τη λύρα

και τον δαφνόκορμο του μαντείου· στη βάση, το δελφικό «ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ» που κλείνει τον κύκλο Απόλλων–Δελφοί–Σωκράτης. Οι κάθετες στήλες εκατέρωθεν, με τη φράση του Σωκράτη δίπλα σε στίχο του Παλαμά, θυμίζουν επιγραφές σε κιονόκρανα ναού —μια οπτική σύμβαση που μετατρέπει τον Απόλλωνα σε λατρευτικό άγαλμα μέσα σε «ναό της γνώσης», ενώ το χωρίο από τον Κρατύλο για τις τέσσερις δυνάμεις του θεού προσθέτει στην εικαστική σύνθεση το κύρος αυθεντικής αρχαίας πηγής.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΑΓΝΏΣΤΕΣ

Απόδοση στη νεοελληνική

❧

Υπάρχει μια μέθοδος καλά ορισμένη, απίστευτα πρακτική και αποτελεσματική, την οποία μας κληροδότησε η Αρχαιότητα ως τη μεγαλύτερη από όλες τις κληρονομιές της για την ευτυχία του ανθρώπινου γένους. Αυτή είναι η Σωκρατική μέθοδος.

Ελάχιστοι την γνωρίζουν πραγματικά — ακόμη κι ανάμεσα σ' όσους μελετούν σε βάθος τα μέσα που θα μπορούσαν να απαλλάξουν το άτομο και την κοινωνία από την Άγνοια, την Αμάθεια και τη Δοκησισοφία (τη ψευδή εντύπωση πως κατέχει κανείς τη σοφία) — αυτό το τρικέφαλο τέρας που κρατά την ανθρωπότητα καθηλωμένη στη δυστυχία.

Το ασφαλέστερο μέσο, η μεγαλύτερη ευλογία που υπάρχει πάνω στη Γη, αυτό που πραγματοποιεί το θαύμα της ευδαιμονίας —τόσο του ατόμου όσο και της ανθρωπότητας— βρίσκεται στη Σωκρατική μέθοδο. Αυτή, με την τριπλή της όψη —τον Έλεγχο, την Προτροπή και τη Μαιευτική— καταφέρνει, όταν εφαρμόζεται, να ξυπνά αλάθητα όποιον βρίσκεται δέσμιος της δυστυχίας εξαιτίας της άγνοιάς του, οδηγώντας τον στη γνώση της Επιστήμης, της Γνώσης και της Αλήθειας.

Τα εκπληκτικά, καρποφόρα αποτελέσματα αυτής της μεθόδου τα βλέπει κανείς καθαρά στη λεγόμενη «Χρυσή Σειρά». Θεμέλιό της είναι ο Σωκράτης, ο οποίος —μέσω της μεθόδου του— ανέδειξε δύο γίγαντες: τον Ξενοφώντα και τον Πλάτωνα. Η ίδια μέθοδος γέννησε στη συνέχεια τον Αριστοτέλη, τον Μέγα Αλέξανδρο, τον Θεόφραστο, τον Πλούταρχο, τον Πλωτίνο... και ούτω καθεξής, ως τον Πρόκλο, τον τελευταίο από τους Εθνικούς Φιλοσόφους.

Έτσι αποδεικνύεται με τον σαφέστερο τρόπο η συνταρακτική αποτελεσματικότητα της Σωκρατικής Μεθόδου. Το ότι έπαψε, γύρω στον 6ο αιώνα μ.Χ., να ασκεί την ευεργετική της δράση στην ανθρωπότητα οφείλεται στο κλείσιμο των Φιλοσοφικών Σχολών από τον Ιουστινιανό, το 529 μ.Χ.

Αυτή ακριβώς τη Μέθοδο αποκαλύπτουν οι σελίδες της παρούσας πραγματείας, καρπού τριάντα χρόνων μελέτης και προσπάθειας.

Ο αναγνώστης όμως θα εκπλαγεί βλέποντας ότι τις ίδιες αυτές μεθόδους χρησιμοποιεί και ο μεγαλύτερος από τους σύγχρονους ποιητές μας, ο Κωστής Παλαμάς. Την εξαιρετικά ευεργετική συμβολή του στην πατρίδα του και στην παγκόσμια σκέψη —ακριβώς κάτω απ' αυτό το πρίσμα— φανερώνουν λεπτομερώς οι σελίδες της παρούσας μελέτης.

Παράλληλα με αυτόν τον εξαιρετικά γόνιμο παραλληλισμό, έγινε προσπάθεια να αναδειχθούν εκείνα τα παραμελημένα σημεία της Κλασικής Αρχαιότητας που αποτελούν τα ίδια τα θεμέλια πάνω στα οποία στηρίζεται το ασύγκριτο πνευματικό μεγαλείο της Αρχαίας Ελλάδας.

Η πραγματεία αυτή είναι, κατά κάποιον τρόπο, το πολύτιμο κι απαραίτητο «κλειδί» με το οποίο ο σοβαρός μελετητής μπαίνει στα αιώνια βασίλεια της Επιστήμης, της Ομορφιάς, της Αρμονίας, της Μουσικής, της Τέχνης, της Αγάπης, της Θυσίας, της Αλήθειας... με μια λέξη: του ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ!

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΉ

Στις όχθες της λίμνης της Ζυρίχης

Η μύησή μου στην ομορφιά και στα βαθυστόχαστα

νοήματα της Ποίησης του Κωστή Παλαμά.

❧

«Η αρχή είναι το μισό απ' όλα».

— Ησίοδος

Η μελέτη που έχετε στα χέρια σας είναι προϊόν μελέτης, στοχασμών, σκέψεων, εντυπώσεων και παραλληλισμού δεκαπέντε συνεχών ετών. Το έργο του Παλαμά μού ήταν άγνωστο μέχρι το 1918. Κι αυτό γιατί —αν και γεννημένος στην Ελλάδα— πέρασα σχεδόν όλη τη μέχρι τότε ζωή μου στο εξωτερικό, ασχολούμενος περισσότερο με την Αρχαία Κλασική Παιδεία, καθώς και με τη Γαλλική, Αγγλική και Γερμανική Φιλολογία· χωρίς να δώσω —μέχρι εκείνη την εποχή— συστηματική προσοχή στα δημοτικά έργα της Σύγχρονης Ελλάδας. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι τα αλησμόνητα χρόνια 1913 και 1914 είχα την τύχη να επωφεληθώ, στη Σχολή των Παρισίων «Ecole des langues orientales», από τη διδασκαλία του μεγάλου τέκνου της πατρίδας μας Ιωάννη Ψυχάρη, ο οποίος μου αποκάλυψε τι πραγματικά ήταν η Δημοτική μας Γλώσσα, αυτή που τόσο άδικα κατατρέχονταν από αμαθείς και δοκησίσοφους. Η διδασκαλία του, οι σοφές και ουσιαστικές παρατηρήσεις του, με έκαναν έκτοτε να τρέφω απεριόριστο σεβασμό και αγάπη προς εκείνον τον βαθύ επιστήμονα· ίσως το μόνο του λάθος να ήταν η μονομερής εξέταση του γλωσσικού ζητήματος.

Τόσο μεγάλος ήταν ο ενθουσιασμός του, άλλωστε τόσο δίκαιος, για την ομορφιά της Δημοτικής· τόσο αποκαλυπτικές οι ανακαλύψεις του και οι γλωσσολογικές του παρατηρήσεις, ώστε παρέβλεψε να σημειώσει πως και η Καθαρεύουσα έχει τη δική της ιστορική εξέλιξη και δικαιώματα που απορρέουν από τα ίδια τα πράγματα. Πάντως ο Ψυχάρης είναι εκείνος που όρισε επιστημονικά την καθαρή Δημοτική, τόσο δυσδιάκριτη αλλιώς.

Ας μου επιτραπεί τώρα να εκφράσω τη βαθύτατη ευγνωμοσύνη μου προς τον κ. Κώστα Σωτηρίου, Διευθυντή του Διδασκαλείου Θηλέων Πειραιώς, ο οποίος με μύησε στον Κόσμο της Ομορφιάς, της Αρμονίας και της Αλήθειας, που αντιπροσωπεύει το ποιητικό έργο του Κωστή Παλαμά. Αυτός είναι εκείνος που —μια καλοκαιρινή μέρα του 1918— τράβηξε την προσοχή μου, ενώ βρισκόμασταν σε ένα κέντρο αναψυχής στις όχθες της Λίμνης της Ζυρίχης, πάνω στο απαράμιλλο κάλλος, το πάθος και το ύψος σύλληψης και νοημάτων δύο ποιημάτων: «Ο Τάφος» και «Ο Πρώτος Λόγος των Παραδείσων». Ακόμη αντηχούν μέσα μου οι στίχοι που αυτός ο πολύτιμος φίλος είχε την καλοσύνη να μου απαγγείλει εκείνη την αλησμόνητη μέρα:

«Μήτε με το σίδερο,
μήτε με το χρυσάφι
μήτε με τα χρώματα
που σπέρνουν οι ζωγράφοι,

Μήτε με τα μάρμαρα
τα τεχνοσκαλισμένα·
το σπιτάκι σου έπλασα
παντοτεινό για σένα,

Μόνο με του πνεύματος
τα μάγια! Σου το υψώνω
σ' έναν τόπο άυλο,
απείραχτο απ' τον χρόνο...»

Έκτοτε αφοσιώθηκα με όλη τη δύναμη της ψυχής μου στη μελέτη (που έφτανε πολλές φορές μέχρι αποστήθισης) του πλουσιότατου έργου του μεγάλου μας ποιητή.

Όμως ο πραγματικός χαρακτήρας και η σημασία του συνολικού έργου του Κωστή Παλαμά μου αποκαλύφθηκαν από την ανάγνωση και εμβάθυνση στο πρωτοτυπότατο και πολυτιμότατο έργο του: «Τα Ποιητικά Γυμνάσματα», του οποίου τη σπουδαιότητα και την αναμορφωτική δύναμη αναδεικνύουμε στην παρούσα μελέτη.

Με την πάροδο του χρόνου προέκυπταν αυθόρμητα τα συμπεράσματά μας από αυτή τη μελέτη του έργου του Κωστή Παλαμά. Και σε διάφορες εποχές έκτοτε δημοσιεύσαμε σε εφημερίδες, επιθεωρήσεις και λευκώματα μια σειρά άρθρων και μελετών, τις οποίες κρίνουμε αναγκαίο να προτάξουμε της παρούσας μελέτης, καθώς συντελούν στην πληρέστερη κατανόηση της θέσης του ποιητικού έργου του κ. Κωστή Παλαμά ειδικά για τη Νεότερη Ελλάδα, και για τη διανόηση γενικότερα, ξεκινώντας από το άρθρο μας που δημοσιεύθηκε στη «Φωνή του Λονδίνου» στις 9 Μαΐου 1920: «Η Πνευματική Αναγέννηση της Νεότερης Ελλάδας», του οποίου ο τίτλος, κατά μία αξιοσημείωτη σύμπτωση, αποδεικνύεται πληρέστατα δικαιολογημένος από το περιεχόμενο της παρούσας μελέτης.

Στο μέτρο των πενιχρών μας δυνάμεων, προσπαθήσαμε να ανεγείρουμε κι εμείς

«σ' έναν τόπο άυλο,
απείραχτο απ' τον χρόνο»

τον πραγματικό ανδριάντα του νεοέλληνα γίγαντα ποιητή...

Γράφτηκε στην Κωνσταντινούπολη, τον Ιούνιο του 1933.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Φ. ΧΑΛΑΣ

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΉ ΑΝΑΓΈΝΝΗΣΗ

της Νεότερης Ελλάδας

Άρθρο που δημοσιεύθηκε στη «Φωνή του Λονδίνου» στις 6 Μαΐου 1920.

Μία από τις σπουδαιότερες αποδείξεις της ζωτικότητας της Νεότερης Ελλάδας και της αδιαφιλονίκητης ταυτότητάς της με την Αρχαία, αποτελεί αναμφίβολα η πνευματική της αναγέννηση, που ξεκίνησε από τα μέσα του 18ου αιώνα και έφτασε στην ύψιστη έκφανσή της στις μέρες μας.

Όταν κανείς κοιτάξει όσα επιτέλεσαν οι Έλληνες στο πνευματικό πεδίο μέσα σε μία και μόνη εκατονταετία από την Ανεξαρτησία της πατρίδας μας, ανάμεσα σε τόσες δυσκολίες και υπεράνθρωπες προσπάθειες (όπως λ.χ. η εκ του μηδενός οργάνωση της κρατικής μας διοίκησης, που δεν είχε καμία άλλη παράδοση εκτός από τη γραπτή και τη θρησκευτική), κατακλύζεται από δίκαιο θαυμασμό και σχηματίζει σαφέστατη ιδέα για το λαμπρό και ένδοξο μέλλον που περιμένει τη Νεότερη Ελλάδα.

Δεν υπάρχει σχεδόν πανεπιστήμιο του Παλαιού και του Νέου Κόσμου όπου να μη συναντά κανείς Έλληνες καθηγητές, να διδάσκουν όχι μόνο τη Νεότερη και την Αρχαία Ελληνική, αλλά και το διεθνές δίκαιο, τη φιλοσοφία, την ιατρική, τα μαθηματικά — κάθε, με μία λέξη, κλάδο της Γνώσης! Η δίψα για γνώση μέσα στην ψυχή του Έλληνα είναι τέτοια, ώστε καμία φυλή δεν μπορεί —πάντα αναλογικά— να στείλει περισσότερους φοιτητές απ' όσους στέλνει η Ελληνική φυλή, από κάθε γωνιά του Ελληνισμού, στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Δύσης και του Νέου Κόσμου. Η φυλή μας είναι μία από τις πιο πολύγλωσσες, αφού γι' αυτήν ισχύει ο ομηρικός στίχος: «πολλών ανθρώπων είδε τα άστη και γνώρισε τον νου».

Όποιος ξεφυλλίζει τους ξερούς καταλόγους των παγκόσμιων βιβλιοθηκών εκπλήσσεται μπροστά στον αριθμό των συγγραμμάτων που οφείλονται σε ελληνικές πένες, οι οποίες χειρίζονται με τόση ευστροφία τη Λατινική, την Ιταλική, τη Γαλλική, την Αγγλική ή τη Γερμανική. Το μόνο λυπηρό είναι πως εμείς οι νεότεροι αγνοούμε — και, ό,τι είναι ακόμη πιο θλιβερό, υποτιμούμε οι ίδιοι — όσα πέτυχε η Νεότερη Ελλάδα σε μια στιγμή κατά την οποία, για να το πούμε πιο μετριοπαθώς, δεν υστερούμε σε τίποτα.

Δυστυχώς όμως η Νεότερη Γλώσσα δεν είναι προσιτή σε πολλούς ξένους διανοούμενους. Λίγοι Ευρωπαίοι μπορούν να παρακολουθήσουν τα υπεράνθρωπα κατορθώματα της Νεότερης Ελλάδας, και συνεπώς δεν μπορούν να την εκτιμήσουν στην πραγματική της αξία. Σε εμάς λοιπόν τους Έλληνες εναπόκειται το χρέος και το ιερό καθήκον να τα κάνουμε γνωστά στον απανταχού κόσμο των διανοουμένων, χρησιμοποιώντας γι' αυτόν τον σκοπό τις ξένες γλώσσες, και ιδίως την Αγγλική, που ομιλείται και γίνεται κατανοητή από εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπους και είναι διαδεδομένη και στις πέντε Ηπείρους.

Ανάμεσα σ' αυτές τις προσπάθειες, των οποίων η ευεργετική σημασία είναι αυτονόητη, ας μας επιτραπεί να αναφέρουμε πως στην πρώτη γραμμή βρίσκονται εκείνες της πρεσβείας μας στο Λονδίνο. Επιφυλασσόμαστε να αναδείξουμε σύντομα, σε όλη του την έκταση, το έργο του κ. Δ. Κακλαμάνου πάνω σε αυτό το πεδίο — ο οποίος, όντας ο ίδιος ένας από τους πιο διακεκριμένους χειριστές της πένας, έχει εντρυφήσει περισσότερο από κάθε άλλον στη σπουδαιότητα του ζητήματος και γνωρίζει, με την καταλυτική του ειδίκευση, προς τα πού πρέπει να στραφούν οι σχετικές προσπάθειες, ώστε αυτές να αποφέρουν τους μεγαλύτερους και πιο ωφέλιμους καρπούς για την πατρίδα μας.

Περιοριζόμαστε σήμερα να αναφέρουμε τις φροντίδες που κατέβαλε η εδώ Βρετανική Πρεσβεία, ώστε να διαδοθεί ανάμεσα στους αρμόδιους λόγιους κύκλους της Μεγάλης Βρετανίας η θαυμάσια μετάφραση του κ. Αριστείδη Φουτρίδη

των καλύτερων ποιημάτων του μεγίστου των σύγχρονων ποιητών, κ. Κωστή Παλαμά. Τα λίγα λόγια που παραθέτουμε παρακάτω, όπως ακριβώς είναι γραμμένα — αυτά που προτάσσονται στο εξώφυλλο αυτού του πολύτιμου έργου — είναι ο ωραιότερος ύμνος για τη Νεότερη Ελλάδα:

«The first english translation of a leader in the present Literary Renaissance in Greece, whom French critics have already placed above all poets of contemporary Europe. The translator, himself a figure among the younger English poets, interprets the message of his countryman with rare distinction and skill».

Ας μας επιτραπεί να δώσουμε τη μετάφρασή τους: «Η πρώτη αγγλική μετάφραση ενός πρωτεργάτη της σύγχρονης πνευματικής αναγέννησης της Ελλάδας, τον οποίο Γάλλοι κριτικοί έχουν ήδη τοποθετήσει πάνω από όλους τους ποιητές της σύγχρονης Ευρώπης. Ο μεταφραστής, ο οποίος διακρίνεται κι ο ίδιος ανάμεσα στους νεότερους Άγγλους ποιητές, αποδίδει τα μηνύματα του συμπατριώτη του με σπάνια επιδεξιότητα και τέχνη».

Ο ΜΈΓΙΣΤΟΣ ΜΎΣΤΗΣ

της Νεότερης Ελλάδας

Δημοσιεύθηκε ενυπόγραφα στον αθηναϊκό «Εμπρός», 1927.

Ο Πλάτωνας κάπου —αν δεν κάνω λάθος, στην «Πολιτεία» του— μιλώντας για τα ποιήματα του Σιμωνίδη και για την αξία τους, λέει την εξής αξιοσημείωτη φράση:

«Δεν πρέπει κανείς να δυσπιστεί σε όσα λέει ο Σιμωνίδης,

γιατί ο ποιητής αυτός είναι σοφός και θείος άνδρας...» (1)

Τόσο εμείς οι νεότεροι, όσο και η «προηγμένη» και «προοδευμένη» Δύση, στη μεγάλη της πλειοψηφία, δεν έχουμε σαφή και συγκεκριμένη ιδέα για τα προσόντα που χαρακτηρίζουν έναν σοφό, ούτε για την τόσο περισπούδαστη φράση «θείος άνδρας». Όχι μόνο ο απλός άνθρωπος, αλλά και όσοι υπερηφανεύονται για τις γνώσεις και τη μόρφωσή τους συγχέουν τον εγγράμματο με τον σοφό, υποθέτοντας λανθασμένα πως όσα περισσότερα γράμματα ξέρει κανείς τόσο πιο σοφός γίνεται! Αυτή τη διάκριση τη γνωρίζει η παγκόσμια φιλολογία —χωρίς όμως πάντα να την κατανοεί— ήδη από την εποχή (505 π.Χ.) του πιο πρωτότυπου στην έκφραση και βαθυστόχαστου στην απεικόνιση Ηράκλειτου, του Σκοτεινού Φιλοσόφου, ο οποίος διατύπωσε τη βαριά εκείνη κρίση: «Η πολυμάθεια δεν διδάσκει νόηση· γιατί αλλιώς θα είχε διδάξει τον Ησίοδο και τον Πυθαγόρα, καθώς και τον Ξενοφάνη και τον Εκαταίο».

Όποιος βρίσκεται μέσα σε αυτή τη βαθιά πλάνη δεν μπορεί να ξεχωρίσει τον πραγματικά σοφό από αυτόν που έτσι αποκαλείται καταχρηστικά. Υπάρχει τεράστια διαφορά ανάμεσα στον σοφιστή και τον σοφό, στον ψευτοφιλόσοφο

και τον πραγματικό φιλόσοφο, στον ψευτοπροφήτη και τον αληθινό προφήτη και δραματουργό!

Το ίδιο συμβαίνει και με την ποίηση. Το να γράφει κανείς ποιήματα, έστω και χιλιάδες στίχους, δεν σημαίνει πως όποιος τα έγραψε είναι πράγματι ποιητής! Η ευχέρεια στη σύνθεση στίχων δεν αποτελεί τελική απόδειξη πως ο γράφων είναι όντως ποιητής. Χρειάζεται κάτι απείρως μεγαλύτερο: αυτό που ο Πλάτωνας ονομάζει «θεία μανία», η οποία δίνει στην ποίηση τη σφραγίδα της αιωνιότητας και της άφθαρτης δόξας. Αυτή είναι η σπάνια εκείνη ιδιότητα που ξεχωρίζει — από τους γύρω κοινούς, εφήμερους και θνητούς— τον πραγματικά σοφό, τον μύστη, τον προφήτη. Όμως, όπως είπαμε παραπάνω, επικρατεί απίστευτη σύγχυση ως προς τη σημασία αυτών των τριών λέξεων, που στο βάθος είναι ταυτόσημες.

Η Αρχαία Ελλάδα ήξερε να ξεχωρίζει τα μεγάλα της τέκνα, τους γίγαντες της σκέψης και της έμπνευσης, τους δασκάλους και τους αναμορφωτές της: σε αντίθεση με τη νέα εποχή και την υπερήφανη για την πρόοδό της Ευρώπη, στεφάνωνε δημόσια τους πραγματικούς ποιητές, τους σοφούς, τους θείους άνδρες.

Σε αυτή τη χορεία των αθανάτων ανήκουν ο Όμηρος, ο Ησίοδος, ο Αισχύλος, ο Σωκράτης, ο Πλάτωνας, ο Πλωτίνος· και πολύ νωρίτερα από αυτούς, ο Πυθαγόρας, ο Εμπεδοκλής, ο Ηράκλειτος.

Για αυτούς τους άνδρες τα μυστήρια πέρα από τον τάφο ήταν γνωστά. Παράλληλα με το ορατό σύμπαν, είχαν πλήρη συναίσθηση και του αόρατου. Δεν χρησιμοποιούσαν μόνο τα σωματικά τους μάτια· το «μάτι της ψυχής» τους διαπερνούσε επιπλέον το γύρω μυστήριο. Όντας πάνω στη γη, είχαν ήδη μπει στα μυστήρια των ουρανών. Παράλληλα με την ομορφιά του ορατού σύμπαντος, γνώριζαν το ασύγκριτα ανώτερο και απρόσιτο μεγαλείο του νοητού κόσμου. Αυτοί είναι εκείνοι για τους οποίους λέγεται:

«Γερμένοι

μες στα πέλαγα των οραμάτων ή γερτοί προς την ύπαρξη
και της ζωής και της πλάσης με τρισβάθη ολάνοιχτα μάτια,
δώστε πρόσωπο ανθρώπου στα όνειρα, δώστε των αγγέλων
την όψη στα σώματα, εσείς που με καιρούς και με κόπους
χτίζετε ό,τι είναι ωραίο!»

(Ο Πρώτος Λόγος των Παραδείσων)

Η λέξη «ΣΟΦΟΣ» (όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε στο βιβλίο μας για το μυστήριο του ελληνικού αλφαβήτου) είναι... μαγική λέξη: διαβασμένη ανάποδα δίνει πάλι την ίδια λέξη, Σοφός. Αν ο αναγνώστης θελήσει, ως αφετηρία, να πάρει το κεντρικό γράμμα Φ και να διαβάσει δεξιά και αριστερά —σοΦος— θα δει με έκπληξή του ότι κρύβεται το ΦΩΣ και προς τις δύο κατευθύνσεις! Κι αυτό γιατί οι νομοθέτες της ελληνικής γλώσσας ήταν μυημένοι στην απόλυτη Αλήθεια. Ο πραγματικά σοφός λοιπόν είναι... ο φωτισμένος! Αυτός που αξιώθηκε —και αξιώνεται— θείων ελλάμψεων.

❧

Με αυτό το προοίμιο ας γνωρίσουμε τώρα τον Μέγιστο Μύστη της Νεότερης Ελλάδας. Είναι γνωστός, πολύ γνωστός. Έχει ήδη αποκληθεί Μέγας όχι μόνο από τους συμπατριώτες του, αλλά και από Γάλλους, Άγγλους και Αμερικανούς κριτικούς. Έχει πλήρη συνείδηση του μεγαλείου του, σε μια εποχή όπου οι γύρω του νυστάζουν. Ιδού πώς περιγράφει ο ίδιος την ποίησή του, τη θεόπνευστη ποίηση:

«Γιατί το φως σου, αγαπημένε μου, δεν είναι το πλούσιο κι απότομα
σκληρό φως της μέρας, μάστιγα νυσταγμένων κι αρρώστων.

Στέκουν οι άνθρωποι πάντα αδιάφοροι στο άνθος του λόγου μου,

γιατί δεν το 'χουν οι κήποι τους, κι έτσι το βλέπουν σαν τέρας.

Ξένοι, μπροστά στο τραγούδι μου, οι άνθρωποι είναι ξένοι·
το φως του ενοχλεί τα άρρωστα μάτια τους, και τα κλείνουν.

Κι έτσι, μέσα στο σκοτάδι, νομίζουν αφελώς πως η νύχτα
φωλιάζει στα ηλιοθρεμμένα τραγούδια μου, κι όχι μέσα στα ίδια τους τα μάτια!

Μα εγώ δεν θέλω αυτή την αδιαφορία, θέλω το βλέμμα μου να 'ναι
στραμμένο στους ανθρώπους, σε τούτον και σε κείνον·
θέλω τον άνθρωπο· όχι τους ανθρώπους·

... Η δέσποινα Μούσα
σφραγίζει βαθιά το μέτωπό μου με τη σφραγίδα του «Πάντα»
και ποτέ με τη σφραγίδα του «Τώρα»...

Ήρθα να υψώσω τον πύργο, ήρθα να χτίσω το γιοφύρι,
αψηφώντας ποταμούς, γκρεμούς, κύματα ή ανέμους...»

Αυτά γράφει στον Πρώτο Λόγο των Παραδείσων ο μεγαλύτερος από τους ζωντανούς Έλληνες, ο πολυθρύλητος Κωστής Παλαμάς.

❧

Από τη χώρα του αιώνιου φωτός, από τα μαγικά βασίλεια της αρμονίας και του λόγου, από εκεί όπου κατοικεί η ίδια η Ομορφιά, το ίδιο το Αγαθό, η ίδια η Μουσική, έρχονται κατά καιρούς, μέσα στη νύχτα των επίγειων πραγμάτων, αυτοί οι λαμπροί Ήλιοι, για να μας θυμίσουν, για να στρέψουν την ταπεινή, στραμμένη προς τα κάτω προσοχή μας και το

νυσταγμένο μας βλέμμα προς τα αιώνια βασίλεια της αθανασίας: προς τον νοητό κόσμο!

Δεν είναι άνθρωποι αυτοί... Ας μην απατόμαστε...

Για χάρη ενός έθνους· για χάρη μιας Ελλάδας, αποφασίζουν εδώ κι εκεί ανώτερα όντα, προικισμένα με αγγελική σοφία και πρόθυμη διάθεση υπηρεσίας, να εγκαταλείψουν για ένα διάστημα την Ολυμπία, την «Ασάλευτη Ζωή», για να χύσουν άφθονο, καθώς περνούν από εδώ, το φως και την ουράνια αρμονία και την αιώνια ομορφιά...

Ο ΚΩΣΤΉΣ ΠΑΛΑΜΆΣ ΚΑΙ ΟΙ ΞΈΝΟΙ

Άρθρο δημοσιευμένο ενυπόγραφα στον αθηναϊκό «Εμπρός» στις 4 Απριλίου 1927.

Μέσα στην έντονη φιλολογική παραγωγή της Δύσης, και ιδίως της Γαλλίας, της Γερμανίας ή της Αγγλίας, είναι φυσικό μία και μόνη, εξαιρετικά ξεχωριστή στα γράμματα φυσιογνωμία της Νεότερης Ελλάδας να τραβήξει επάνω της την προσοχή και το ενδιαφέρον. Εμείς οι Έλληνες δεν μπορούμε —λόγω του σχετικά μικρού αριθμού του πληθυσμού μας— να απαιτούμε η γλώσσα μας να είναι παγκοσμίως γνωστή. Βρισκόμαστε επομένως σε μειονεκτική θέση όταν πρόκειται να αναγνωριστεί κάποιος από τους σύγχρονους συγγραφείς μας ως αξία πέρα από τα στενά όρια της πατρίδας μας.

Το γεγονός λοιπόν ότι —παρά αυτές τις δυσκολίες— ο κ. Κωστής Παλαμάς τράβηξε επάνω του την προσοχή όχι μόνο των Γάλλων, αλλά και των Αμερικανών και των Άγγλων, καθώς και των Ισπανών, αποτελεί μία από τις πιο αδιάψευστες αποδείξεις του μεγαλείου και της επιβολής της ποίησής του.

Στους ονομαστικούς καταλόγους συγγραφέων της μεγαλύτερης βιβλιοθήκης στη γη, εκείνης του Βρετανικού Μουσείου, με έκπληξη και εθνική υπερηφάνεια ο γράφων, ξεφυλλίζοντας κάποτε τους συγγραφείς που αρχίζουν από Π, συνάντησε το όνομα του κ. Κωστή Παλαμά, και δίπλα του όλα τα έργα του στα ελληνικά· ακολουθούσαν έπειτα οι μεταφράσεις των κυριότερων έργων του σε ευρωπαϊκές γλώσσες: στα γαλλικά, η ανθολογία του κ. Ευγένιου Κλεμάν με τα καλύτερα έργα του (Oeuvres Choisies de C. Palamas), που εκδόθηκε το 1922. Στα αγγλικά, η «Τρισεύγενη», η «Ασάλευτη Ζωή», ο «Τάφος», ο «Δωδεκάλογος του Γύφτου», κ.ά.

Ανάμεσα στους ομογενείς που εργάστηκαν με όλη τη δύναμη της ψυχής τους για να διαδοθούν τα έργα του κ. Παλαμά ανάμεσα στους αγγλοσάξονες, είναι ο κ. Αριστείδης Φουτρίδης, ο οποίος εξέδωσε, με πλουσιότατα σχόλια, μια εξαιρετική ανθολογία ποιημάτων του μεγαλύτερου ποιητή της σύγχρονης Ελλάδας, σε θαυμάσια αγγλική μετάφραση. Και οι κ.κ. Θεόδωρος Φ. Στεφανίδης και Γεώργιος Κ. Κατσίμπαλης έχουν εκδώσει το 1925 στην Αγγλία μια περιεκτική έμμετρη αγγλική συλλογή έργων του κ. Κωστή Παλαμά, συμβάλλοντας —και συνεχίζοντας να συμβάλλουν — ώστε ο Έλληνας ποιητής να γίνει γνωστός στους ευρύτερους δυνατούς κύκλους του αγγλόφωνου κόσμου.

Έτσι, οι ξένοι διανοούμενοι που δεν μπορούν να παρακολουθήσουν τον Παλαμά στο πρωτότυπο, σχηματίζουν μέσα από αυτές τις πολύτιμες μεταφράσεις μια ιδέα για το μεγαλείο του —όπως κρίνει κανείς το λιοντάρι από το νύχι του. Ανάμεσα στις συντονισμένες προσπάθειες ώστε αυτές οι μεταφράσεις να κυκλοφορήσουν στην Αγγλία όσο το δυνατόν περισσότερο, και ιδίως ανάμεσα στους εκλεκτούς κύκλους της αγγλικής διανόησης, δεν πρέπει να ξεχάσουμε ν' αναφέρουμε τον πρεσβευτή της Ελλάδας στην Αγγλία, κ. Δ. Κακλαμάνο, του οποίου την εξαιρετικά εθνωφελή δράση — καθώς και την εύστοχη επιλογή των μέσων— είχαμε πολλές φορές στο παρελθόν την ευκαιρία να εκτιμήσουμε.

❧

Όσο περνά ο καιρός, τόσο η σημασία και η σπουδαιότητα του έργου του κ. Παλαμά θα γίνεται πιο γνωστή και πιο βαρύνουσα. Στους παρακάτω στίχους, απαράμιλλης περιεκτικότητας και παραστατικότητας (από τον Πρώτο Λόγο των Παραδείσων), δίνονται τα κύρια χαρακτηριστικά όχι μόνο της φυλής μας, αλλά και του ίδιου του έργου του:

«Κι ύστερα πάμε στην άλλη κορφή όπου θρονιάζεται ο κύρης

κι είν' άρχοντάς της ο πρόγονος. Άδραξε τα γόνατά του,
τα ροζιασμένα του χέρια φίλησε· αυτός είναι ο γεννάρχης.
Στο Μεσολόγγι πολέμαρχος, ασκητής στο Άγιον Όρος,
κι εξηγητής των αρχαίων χρησμών και προφήτης καινούριων,
απ' το χρυσό βιβλίο του σπιτιού μας, ανοιχτό μπροστά του,
τα ιστορικά της γενιάς μας θα σου πει, που η Μοίρα την έχει
με μια ξεχωριστή σφραγίδα βαθιά σφραγισμένη να δουλεύει
σαν γιατρικό βοτάνι, μάρμαρο, μέλι, μαχαίρι, τον Λόγο...»

Πράγματι, η Ελλάδα έχει ως κύριο χαρακτηριστικό της τη διαρκή, την αδιάκοπη ενασχόλησή της με τις Μούσες και με τον θεό του Λόγου, τον Ερμή. Εμφανίζεται πρώτος έμπνευστος προφήτης ο Όμηρος· τον παραλαμβάνουν οι επόμενες γενιές για να εξηγήσουν τους χρησμούς που κρύβει· έρχεται δεύτερος προφήτης ο Πλάτωνας —και η σπουδαιότητα και η περιεκτικότητα των έργων του είναι τέτοια, ώστε ούτε αιώνες ολόκληροι δεν θα την εξαντλήσουν, ούτε η ουρανοβάμων αναλυτική ικανότητα του Πλωτίνου, ούτε η απαράμιλλη διεισδυτικότητα του Πρόκλου.

Κάτι παρόμοιο συμβαίνει με τον κ. Παλαμά. Αναδείχθηκε προφήτης μέσα στην υλιστική ατμόσφαιρα της νεότερης Ευρώπης. Η λύρα του είναι μάλλον ορφική και ομηρική. Τα νοήματά του και οι αποκαλύψεις του —όπως κι εκείνων— αγγίζουν τα ουράνια.

Κάθε προφήτης έχει τους μαθητές του, τους ερμηνευτές του. Η συστηματική ανάλυση και αποσαφήνιση του έργου του δεν έχει ακόμη ξεκινήσει. (1)

Εμείς, στις μέχρι σήμερα μεταφραστικές προσπάθειες, παρ' όλη την αξία τους, δεν μπορούμε ακόμη ν' αναγνωρίσουμε εκείνες τις βαρύνουσες ιδιότητες που θα κάνουν το έργο του Παλαμά δημοφιλέστατο σε ολόκληρο τον πολιτισμένο κόσμο.

Ο Παλαμάς θα πάρει τη θέση που του αξίζει, δίπλα στους ουρανούς, στο Πάνθεον των ευεργετών της ανθρωπότητας, όταν αναγνωριστεί όχι μόνο ως ποιητής, αλλά κυρίως ως

προφήτης, ως παγκόσμιος δάσκαλος, ως αναμορφωτής. Κι αυτό γιατί:

«παραμονεύει ξεσκέπαστη πίσω απ' τον στίχο του η Αλήθεια...»

---

(1) Ζώντας συνεχώς στο εξωτερικό δεν ήμασταν σε θέση —όταν γράφαμε— να γνωρίζουμε συστηματικότερα την κίνηση γύρω από τον Παλαμά. Έκτοτε ήρθαν σε γνώση μας: η περιεκτική, παρά τη συντομία της, μελέτη του κ. Η. Π. Βουτιερίδη· «Κωστής Παλαμάς» από την Άλκη Θρύλου, όπου γίνεται μια γενναία προσπάθεια να αποτυπωθεί ο ποιητής· η άξια κάθε προσοχής, βαθυστόχαστη μελέτη του κ. Δημητρίου Σ. Βεζάνη, «Ο Παλαμάς Φιλόσοφος» — Ψυχάρης, Παλαμάς· και η πιο ολοκληρωμένη —από άποψη πληροφοριών και παρουσίασης— μελέτη, που βρίσκεται στο πανηγυρικό τεύχος για τον Κωστή Παλαμά του λογοτεχνικού περιοδικού «Νέα Ζωή» (Περίοδος Γ΄ — Τόμος ΙΓ΄ — Τεύχος 6), Απριλίου 1926, το οποίο εκδίδεται στην Αλεξάνδρεια. Στο πανηγυρικό αυτό τεύχος υπάρχει πλουσιότατη βιβλιογραφία των πιο σημαντικών εργασιών, δικών μας και ξένων, για τον Κωστή Παλαμά. Πρέπει εδώ να ευχαριστήσω... [το κείμενο του πρωτοτύπου διακόπτεται σε αυτό το σημείο]